

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА І КОНТРОЛЬ ЗА СТАНОМ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ДОСВІД ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Державна мовна політика у країнах колишньої соціалістичної системи (кінець ХХ–початок ХХІ ст.), як відомо, зосереджується не тільки навколо проблем соціального статусу та сфер функціонування їхніх державних (офіційних) мов, а також мов національних меншин, регіональних і міноритарних мов, але й, хоча й меншою мірою, на «якісних» (власне мовних) аспектах літературних (стандартних) мов, а також питаннях політично та етично коректного вживання їхніх одиниць у публічних сферах. Держави намагаються контролювати якісний стан національних літературних мов у досить широкому діапазоні – від самого їх узаконення як таких (напрямок мовної політики, спрямований і на зміцнення і юридичне закріплення соціального статусу відповідного ідіому, й на державне визнання, «освячення» стану його корпусу як уже унормованої літературної мови) та їхніх графічних основ до стабілізації і/або вже закріплення їхніх нормативних засад (правописних, лексичних, граматичних, стилістичних норм) на рівні як літературної мови в цілому (тобто її корпусу як такого), так і її публічного функціонування (мовної поведінки громадян, мовної діяльності організацій). Вплив державної політики в цьому напрямі здійснюється, по-перше, введенням відповідних положень до конституції країни, до спеціальних «мовних» законів та загальнодержавних, відомчих, регіональних / комунальних програм їх виконання, до тих чи інших суміжних з ними законів та інших офіційних актів (органи місцевого самоврядування ініціюють також процеси перейменувань у регіональній топонімії, ергонімії,

здійснюють контроль за використанням у публічних сферах написів, текстів на основі іншої графіки), по-друге, у фактах безпосереднього втручання державних органів і державного керівництва в перебіг кодифікації літературної мови та її суспільного обговорення і, по-третє, в самому відповідному вживанні одиниць певних лексичних груп у межах загальнодержавної й відомчої документації, у публічних виступах осіб з державного керівництва тощо, що сприймається в суспільстві вже як прямі настанови в цьому плані, насамперед в офіційному слововжитку. Крім загального контролю за нормативним станом літературної мови, а в разі потреби – за його реформуванням, у розгортанні відповідних напрямів державної мовної політики країн, що вийшли з колишньої соціалістичної системи, звичайно виявляються:

1) у соціально-мовному плані:

а) демократизація норм слововжитку і словотворення, що особливо помітно стало виявлятися на офіційному рівні щодо схвалення обраних батьками особових імен для дітей⁷⁹;

б) мовна «європеїзація» (як, з одного боку, вияв мовної глобалізації, а з другого, – рух у напрямі мовної «елітаризації»: це насамперед виразний крен у бік латинської графіки в питаннях вибору між кирилицею і латиницею);

в) стратегія і тактика мовного пуризму політико-ідеологічного характеру:

– як відхід від старого (декомунізація, дерадянізація і под.) й перехід до нового в системах номінації, особливо в ономастико-ні, у мовній прагматиці і стилістиці, а з іншого боку, – навпаки, як повернення до старого, але вже «докомуністичного» (зокрема, повернення до активного вжитку лексики, пов'язаної зі сферою релігії; в ономастиці – відновлення старих назв населених пунктів, вулиць тощо; повернення старих і творення нових назв зі словом *святий*: наприклад, надання 2003 р. місту *Слов'яногірськ*

⁷⁹ Див., зокрема, на слов'янському матеріалі: *Белей О.* Трансформація українського ономастикону посттоталітарного періоду на загальнослов'янському тлі. – Wrocław, 2007. – С. 43–44, 66–74.

Донецької області назви *Святогірськ*; запровадження, зокрема, в Україні в статусі державних таких церковних свят, як *Різдва, Великдень, Трійця*);

– як дотримання норм політкоректності у слововжитку (наприклад, поширення в офіційному слововжитку етноніма *роми*, прикм. *ромський* – замість *цигани, циганський*; офіційне запровадження нових варіантів назв деяких колишніх республік СРСР та їхніх столиць – *Молдова, Таллінн* та ін.: див. п. 4.1);

г) прагнення до обмежень широкого проникнення в сферу публічної мовної комунікації одиниць зі статусом «некультурних» (жаргонізмів, елементів просторіччя) і «аморальних» (брутальної, непристойної лексики), як і взагалі стилістики мовної агресивності (політика морально-естетичного пуризму⁸⁰);

2) у національно-мовному плані:

а) політика національно-мовного (етнізаційного) пуризму – як у загальній (апелятивній) лексиці: коригування співвідношення питомих та іншомовних одиниць у корпусі національної літературної мови з пріоритетом для перших, так і у власних назвах: це насамперед дерусифікація і десербізація їх у відповідних мовних регіонах;

б) розв'язання проблем забезпечення прав громадян на іменування відповідно до їхніх національних традицій;

в) у місцевостях з компактним проживанням національних меншин – розширення практики дублювання написів (на табличках тощо) двома мовами;

г) у певних випадках – розв'язання питання про можливість і доцільність узаконення тих чи інших ідіомів як уже окремих національних / літературних мов.

1. Узаконення (конституювання) національних / літературних мов і/або їхніх офіційних назв відбувалося в цей час у кількох напрямках (виявах):

1) як:

⁸⁰ *Lubaś W.* Polityka językowa [seria «Najnowsze dzieje języków słowiańskich»]. – Opole, 2009. – S. 523.

а) проголошення чотирьох нових слов'янських національних / відповідно літературних мов на території колишньої Югославії, що виокремилися з офіційно єдиної перед тим (але в складі двох варіантів) сербсько-хорватської (хорватсько-сербської) мови: це, по-перше, сербська і хорватська мови (з 1991 р.); по-друге, дві так звані «політичні» мови⁸¹ в нових державних утвореннях (за принципом «окрема, самостійна держава – окрема, самостійна мова») – у Боснії і Герцеговині, де для нації «мусульман» 1994 р. була затверджена босняцька, або боснійська, мова, і в Чорногорії, де було узаконено (за конституцією 2007 р.) наявність чорногорської мови;

б) офіційне визнання як окремої мови (у групі західнослов'янських мов) кашубської (у Польщі з 2005 р.: зі статусом регіональної мови – замість попереднього статусу діалекту польської мови) – у руслі посилення в загальноєвропейському контексті державного протекціонізму щодо мов, яким загрожує зникнення (за Європейською хартією регіональних або міноритарних мов; офіційний переклад цього документа в Україні поки що такий: «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин»);

в) рух за визнання як однієї зі східнослов'янських мов (тобто четвертої) русинської, який поширюється, з одного боку, також у загальних рамках реалізації Європейської хартії регіональних або міноритарних мов та завдяки підтримці певних ліберальних кіл Заходу, а з другого боку (на переконання різних політичних, культурних, наукових кіл в Україні та за її межами), під впливом уже явно політичних факторів, спрямованих на розкол етнічного і мовного українства на Закарпатті та в суміжних державах на захід від нього, а в перспективі, можливо, й на дезінтеграцію України (див. докладніше п. 6.2.1);

2) як хитання державної мовної політики Молдови щодо вибору назви мови титульного етносу й, відповідно, державної мови країни між найменуваннями молдовської (молдавської) і румунської мов (це наслідок, з одного боку, складної проблеми

⁸¹ *Lubaś W.* Op. cit. – S. 194.

національно-мовної самоідентифікації у самих молдован, а з другого – політичного маневрування влади). За законом про мови ще радянського часу (1989 р.) та конституцією вже періоду державної незалежності 1994 р., це молдовська мова; за Декларацією про незалежність країни 1992 р., – румунська мова; 2013 р. Конституційний суд Молдови постановив визнавати пріоритетність у цьому плані Декларації про незалежність над конституцією країни. У регіоні Молдови з переважно слов'янським складом населення – самопроголошеній 1991 р. і невизнаній у світі так званій Придністровській Молдавській Республіці в офіційному вжитку функціонує тільки попередня, ще російсько-радянська, назва «молдавська мова».

2. Вибір / зміна графічної основи літературної мови. Це, по-перше, досить помітне тепер у мовах народів різних постсоціалістичних країн хитання між кирилицею і латиницею з виразним орієнтуванням у бік останньої (як вияв прагнень відповідних мовних соціумів або їхніх певних верств рухатися в бік «європейської» цивілізації – від «метрополій» Росії і Сербії відповідно на пострадянському та пост'югославському мовних просторах, від православ'я і взагалі «візантійщини» й навіть від «комунізму»). Такі досить радикальні кроки влади або прагнення відповідних суспільних кіл у заходах щодо «впорядкування» літературної мови в суспільствах з наявністю різних достатньо великих етнічних / мовних спільнот можуть політизуватися, породжуючи міжнаціональні конфлікти. Це:

1) вибір графіки для нововизнаних слов'янських мов: офіційно затвердженими для боснійської і чорногорської мов є алфавіти на основі як кирилиці, так і латиниці, але в реальному функціонуванні обох мов дедалі більше поширюється саме остання, у тому числі й на офіційному рівні, тобто вже фактично санкціоновано з боку органів державної влади;

2) переорієнтування графічної основи літературних мов:

а) в умовах гострого міжетнічного та міждержавного протистояння між Хорватією і Сербією замість офіційно закріпленого в їхніх перших конституціях періоду незалежності паралельного вживання в хорватській і сербській мовах відповідно латиниці /

кирилиці та кирилиці / латиниці тепер для першої з цих мов юридично санкціоновано тільки латиницю, а для другої – лише кирилицю⁸². Однак у реальному вжитку латиниця в Сербії продовжує вживатися (поза межами державних установ); щодо болгарської мови також лунають заклики до переходу на латиницю, і певні конкретні вияви таких тенденцій уже можна зустріти в Болгарії, а також у Македонії, де слова македонської мови, зокрема назви закладів на вивісках, щитах вуличної реклами, можуть подаватися й латинською графікою, наприклад: *Ohridska banka Pečatnica*. Якоюсь мірою такі тенденції виявляються й щодо української та білоруської мов, але не щодо російської⁸³;

б) у вже кількох неслов'янських мовах на пострадянському просторі відбулося переведення їхньої графіки з кирилиці на латиницю: у молдовській / румунській мові (див. про вагання у виборі офіційної назви для цієї мови вище в п. 1); у тюркських мовах – в азербайджанській, туркменській, узбецькій, кримськотатарській

⁸² Див., наприклад: *Lubaš W.* Op. cit. – S. 316–320, 521.

⁸³ Такі тенденції, природно, породжують стурбованість у середовищі національно зорієнтованих кіл у Сербії та Болгарії. Див., зокрема: *Станкович Б.* К вопросу о функционировании славянских языков в интегрирующей Европе // Зборник Матице српске за славистику. – 2003. – 63. – С. 259 (з висновком автора про «негативні наслідки хибного європейства»); *Пупер П.* Језичка страна глобализације у словенским землама // Славистика. – Београд, 2005 – Кн. 9. – С. 19–28 (з висновком про сучасні процеси глобалізації в слов'янських мовах і, зокрема, про латинізацію кириличного письма як вияви замаскованої політики неоколоніалізму щодо слов'янських народів); *Бояджиев Т.* Езиковата ситуација у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика // Български език. – 2008. – Кн. 3. – С. 19–20, 24. Щодо закликів до переведення на латинську графіку української та білоруської писемності, які демонструють прагнення певних суспільних кіл до «європеїзації» та «елітаризації» цих літературних мов, див.: *Тараненко О. О.* Тенденції до «елітаризації» як один з напрямів розвитку української літературної мови новітнього періоду (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) // Мовознавство. – 2017. – № 4. – С. 68–69; *Марці П.* Алфавіт і правапіс – лінгвістичні і сымвалічні аспекти (кірылічнае пісьмо) // Мовазнаўства : Мат-лы ІV Міжнароднага кангрэса беларусістаў. – Мінск, 2010. – С. 124–125; *Мечковская Н. Б.* Белорусский язык: Социолінгвістическіе очеркі. – München, 2003. – С. 61–62; *Мячкоўская Н.* Мовы і культура Беларусі : Нарысы. – Мінск, 2008. – С.148–149.

(в останній – з 1997 р. за постановою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, хоча в її друкованій продукції ще переважає кирилиця; крім того, у теперішньому Криму, окупованому 2014 р. Російською Федерацією, влада санкціонує використання тільки кирилиці: див. нижче); президент Казахстану Н. Назарбаєв у жовтні 2017 р. підписав указ про переведення на латиницю до 2025 р. казахського алфавіту. Найдраматичніші наслідки для суспільства така реформа мала в Молдові: коли в законі про мови від 31.08.1989 р. графічну основу молдовської мови було переведено на латиницю (це закріплено і в конституції країни 1994 р.), у регіоні країни, де проживає переважно слов'янське населення (це в основному лівий берег Дністра), розпочалися інспіровані владою Російської Федерації збройні заворушення сепаратистського характеру (Росія використала це мовне питання як привід заблокувати вихід Молдови зі сфери її політичного впливу), що тривали до середини 1992 р., і це завершилося утворенням у регіоні незвіданої Придністровської Молдавської Республіки, де молдовська мова (під попередньою назвою молдавської) є номінально однією з трьох державних (поряд з російською та українською), але на основі кириличного письма. Кілька молдовськомовних шкіл, які працювали в цьому регіоні з використанням латинської графіки (і ширше – за освітніми програмами з Кишинєва), перед початком навчального 2004/2005 року були закриті (офіційна причина – комунальні неплатежі з їхнього боку). Школи з молдовською мовою викладання, які функціонують на території України, переведено в першій половині 90-х років на латинський алфавіт.

У країнах з наявністю регіонів компактного проживання національних меншин з їхніми мовами питання вибору графіки для них – це, звичайно, право самих цих етнічних груп. Так, за конституцією Хорватії, де в офіційному вжитку використовується хорватська мова і латинський алфавіт, для територіальних громад національних меншин передбачено офіційне використання також їхніх мов і алфавітів (тобто, наприклад, серби, русини, українці мають право на використання своїх кирилических алфавітів); аналогічні права для національних меншин передбачено в законодавстві

Сербії, Боснії і Герцеговині, Македонії та ін. З іншого боку, у мовному законодавстві багатонаціональної Російської Федерації цього не тільки не передбачено (зокрема в конституції 1993 р.), а, навпаки, фактично існує заборона на запровадження для них іншої графіки, крім кирилиці. Після того як орган найвищої законодавчої влади Республіки Татарстан прийняв 1999 р. у першому читанні законопроект «Про відновлення татарського алфавіту на основі латинської графіки», до закону Російської Федерації 1991 р. «Про мови народів Російської Федерації» у листопаді 2002 р. було внесено поправку (доповнення): «У Російській Федерації алфавіти державної мови Російської Федерації і державних мов республік будуються на графічній основі кирилиці. Інші графічні основи алфавітів <...> можуть установлюватися федеральними законами» (тобто для цього в кожному конкретному випадку має бути прийнято окремий федеральний закон) (див.: Российская газета, 16.11.2002, с. 1–2)⁸⁴. Як відзначають дослідники сучасних мовних ситуацій у слов'янських країнах, мовна політика сучасної Росії щодо мов національних меншин навіть зі статусом державних у своїх автономіях має «напівдемократичний» характер⁸⁵.

У різних сучасних слов'янських мовах з кириличними алфавітами спостерігаються також інші тенденції щодо поширення латинської графіки (не тільки й не обов'язково як вияви відповідної цілеспрямованої державної мовної політики)⁸⁶:

⁸⁴ Див., наприклад: *Шмелев А.* Вопросы языкознания в Государственной думе // Отечественные записки. – 2003. – № 2. На латинській графічній основі в межах Російської Федерації (у Республіці Карелія) функціонують фінська, а з кінця 1980-х років якоюсь мірою й карельська та вепська мови (з дуже обмеженою кількістю носіїв), а в межах Єврейської автономної області має певне поширення їдиш з його графікою, але на них дія цього законодавчого обмеження не поширюється, оскільки вони не є державними у відповідних автономіях.

⁸⁵ *Lubaś W.* Op. cit. – S. 219.

⁸⁶ Див. також: *Яруллина-Тодорова Т.* О некоторых функциях латиницы как средства коммуникации в современном кириллописущем обществе // Проблема на социолингвистика. IV. – София, 1995. – С. 105-198; *Mannewitz C.* Интернационализация и графика // *Slowotwórstwo. Nominacja* [seria «Najnowsze dzieje języków słowiańskich»] / Red. nauk. I. Ohnheiser. – Opole, 2003. – С. 127–133; *Dunn J. A.*

1) як наслідки мовної глобалізації у зв'язку із входженням відповідних країн до міжнародних / світових систем інформації, технологій, політичного та культурного життя, економіки тощо (із залученням переважно одиниць англійської мови) – зокрема, як:

а) технічна необхідність у зв'язку з масовим поширенням нових технологій у добу глобалізації (особливо у сфері інформатики);

б) міжнародна уніфікація графічних позначень у структурі чого-небудь: так, термінали аеропортів позначаються в Україні латинськими літерами *A, B, C, D* і т. д.; в усних і писемних (на електронному табло) оголошеннях для осіб, зареєстрованих у чергах: «Клієнт № *A (B, C, D* і т. д.), підійдіть до вікна 12!» (Укрексімбанк, м. Київ; назви латинських літер звичайно вимовляються при цьому як англійські, але *C* – як [це], а не [сі]);

в) дублювання англійською мовою українськомовних написів на вивісках та на відомчих бланках установ (з правого боку, часто на місці прийнятих у радянський час дублювань російською мовою), на табличках з назвами вулиць, назвами станцій метро і т. ін., з іншого боку візитних карток;

г) збереження оригінального написання (звичайно англійською мовою) власних назв (досить рясно в умовах сучасного відкритого

The role of English in the development of Modern Russian // Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert: In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow. – Frankfurt am Main etc., 2000. – Т 1.1. – Рр. 87–101; *Маринова Е. В.* Латиница в русском письме: проблема графического заимствования // Жизнь языка : Памяти Михаила Викторовича Панова. – М., 2007. – С. 323–334; *Ажнюк Б. М.* Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48–54; *Радзівєвська Т. В.* Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. – К., 2010. – С. 378–385. Пор. різку критику таких тенденцій у сучасній російській мові: «Останніми роками гостро встала й проблема латинізації російського письма, що виявлялася спочатку в “невинних” кирилично-латинічних гібридних написаннях на зразок ВИД (телевізійна програма), “Іностранец” (газета), у титрах до програми НТВ “Антропология” та у вставленнях до тексту в оригінальному написанні іншомовних слів і висловів, потім у зв'язку з поширенням електронних засобів інформації – у повній латинізації російського письма» (*Дуличенко А. Д.* Русский язык после Союза: взгляд издалека // Русский язык: исторические судьбы и современность. – М., 2001. – С. 28).

суспільства та широкого контактування зі світом, пор., наприклад: «– <...> Українські видавці на *Salon du livre* їздили <...> маємо своє місце в *The Rights Centre* <...> Його “Тема для медитації” вже лежить на розгляді у *Gallimard*». – Україна молода, 15.03.2012, с. 13) – у назвах імпортованих товарів, обсяги яких на вітчизняному ринку за цей час надзвичайно зросли, організацій і закладів, друкованих та електронних ЗМІ і т. ін. У разі переходу власних назв у загальні полегшується і їхній перехід до написання кирилицею, пор., наприклад: *Internet* («видача ліцензій, реєстрація тощо за допомогою *Internet*»), «*Internet*-користувачі»: День, 29.11.2001) і *Інтернет / интернет, Skype і Скайп / скайп*;

г) збереження оригінального написання (переважно англійською мовою) загальних назв (звичайно на початковій стадії запозичення): *mass media, multimedia, public relations* («<...> скуповуються кращі кадри у сфері *public relations*, журналістики, соціології»: О. Четвер. – Київ. відомості, 1.08.1997), *e-mail, off-shore, call-centre, VIP* («Харчуватися *VIP*-ув’язнена буде, як і всі решта, у своїй камері». – Високий Замок, 6.06.2007), *PR*; «Свобода слова в режимі *on-line*» (День, 16.01.2001, с. 1), «Рухівський *BigBoard* на київській вулиці» (Укр. слово, 6.11.1997: підпис під фото), «Кількість *Reality-шоу* дедалі збільшуватиметься» (День, 20.09.2002);

д) творення «своїх» власних назв англійською мовою: «*Orange love*», «*Happy people*» (художні кінофільми молодих українських режисерів, 2005-2006 рр.); творення назв, що мають асоціюватися з певними вже відомими в англомовному світі назвами або просто з якимись ніби іншомовними словами, загадковими й тому «престижними», «сучасними»: «Український *BEST*: Книжка року’2003» (К., 2004); *Ukrainian Fashion Week* – *Український тиждень моди* (щопіврічний показ моделей готового одягу); «*Art Line*» (мистецький журнал з матеріалами українською й російською мовами); «*Roshen*» (відома українська кондитерська корпорація, назва якої походить від прізвища її засновника Петра Порошенка)⁸⁷;

⁸⁷ Латинографічне оформлення ергонімів у межах України юридично було санкціоноване лише для відповідних міжнародних товарних знаків і логотипів

е) творення гібридних українських, російських та ін. (кириличних) і латинографічних (переважно англійських) форм: телепрограми «Кіно-ua», «Книга-ua» (у вимові – [ю-ей]: т/к УТ-1, 2009); «Post-поступ» (газета); «TV-парк» (журнал з телепрограмами), телеканал «TV-Табачук» (90-і роки), «Замок TV» (рубрика тижневих телепрограм у газеті «Високий Замок»); «KM Academia» (видавництво Києво-Могилянської академії); журнали «Книжник-review», «Кіно-коло», «Коммерсантъ-daily» (у Росії); музичний ансамбль «Кобза-original» (газета, представляючи ансамбль, була змушена вдатися до пояснення: «Екстравагантне слово *original* означає “справжня”: “Кобза справжня”». – Укр. слово, 17.02.2000); паралельні назви на зразок укр. «Час / Time» (газета – орган Народного руху України; після смерті В. Чорновола – просто «Час»); це також випадки на зразок *FM-станція*, *DVD-плеєр*, *SMS-повідомлення*, *VIP-каюта*, *PR-технології*. Практикується також використання знака з англійської графіки & замість українських єднальних сполучників (у власних назвах): Київський будинок високої моди «*Ольга & Симонов*» (1999 р.), магазин одягу «*Пан & пані*» (м. Трускавець), газета «*Закон & бізнес*», журнал «*Газ & нафта*», назва рубрики в газ. «Суботня пошта» (м. Львів) «*Vin & вона*»;

та організацій з участю іноземних партнерів (див.: КНД 50-054-95 «Правила побудови та написання назв об'єктів у класифікаторах техніко-економічної та соціальної інформації»); за законом «Про мови в Українській РСР» 1989 р., у цій сфері допускалося використання лише української мови як державної (ст. 35, 37; це стосувалося й оформлення прагмонімів: ст. 36). Однак органи місцевої влади допускали його для написів на вивісках, рекламних щитах тощо за умови сплати спеціального збору (див., наприклад: *Белей О.* Зазнач. праця. – С. 161). Такі самі обмеження діяли в Російській Федерації згідно із законом «Про рекламу» 1995 р. (закон утратив чинність 2006 р.), на основі чого, наприклад, міська влада Москви наклала заборону на використання латинографічної реклами. На основі ж нині вже не чинного закону «Про засади державної мовної політики» 2012 р. (див. про цей закон у п. 6.3) у цій сфері, як і для маркування товарів (ст. 26 п. 3), допускалося оформлення, крім державної, регіональними мовами (ст. 11 п. 6, а для рекламних оголошень – ще й «іншою мовою на вибір рекламодавця» (ст. 26 п. 1), тобто використання тут латинської графіки телер уже є цілком легітимним.

2) як стилістичне використання (мовна гра) – засіб «європейського» орнаментування текстів:

а) творення гібридних українських, російських та ін. (кириличних) і латинографічних (переважно англійських) форм (подібно до випадків, розглянутих вище в останній з підгруп, але вже з виразними стилістичними настановами): «*Русалки in the house*» (музичний альбом української естрадної співачки Каті Чілі), російська поп-група «*Иванушки-International*», «*The Vïo*» (український музичний гурт);

б) використання окремих літер латинського алфавіту всередині українських слів (у власних назвах на вивісках, на обкладинках, рекламних щитах тощо) – це здебільшого заміна Д(д) на **D**(рідко **d**), рідше **H**(**h**) на **N**, ще рідше – заміна інших літер: *МОЛОДЬСПОРТЛОТО* або «*МолоДьспортлото*» (написи на кіосках організації «Молодьспортлото», де продавали спортивні лотереї), кінофестиваль *МОЛОДИСТЬ 89* (напис на афішах), «*ДЕНЬ ГІДНОСТІ ТА СВОБОДИ*» (напис над сценою в Мистецькому арсеналі під час урочистого заходу 21 листопада 2016 р. з нагоди третіх роковин від дня початку «Революції гідності»); радіо *DOBIPA* (написи на рекламних оголошеннях, 1999 р.), «*ДЕТЕКТОР*» (назва рубрики в ток-шоу «П'ятий кут» на УТ-1 у 90-і роки), магазин «*Домотехніка*», в слові *дім* у назвах магазинів, торговельних фірм: *Торговий Дім* (*ТОРГОВИЙ ДІМ*), *Галицький Торговий Дім*, магазин «*Господар*» (напис на вивісці); мистецьке об'єднання «*Остання Барикада*» (Київ), «*СУЧАСНІСТЬ*» (назва цього журналу на першій і третій сторінках обкладинки у 2000-х рр.), *Черкаський державний заслужений український Народний хор* (напис на афішах під час гастролей хору в Києві влітку 2000 р. – з графічним поданням цієї великої літери в межах слова як малої); «*BESHYHA* АКЦІЯ SAMSUNG» (у рекламних оголошеннях, 2000 р., де **S**, очевидно, має відповідним чином корелювати з назвою цієї фірми); «*Ситуація*» (програма про роботу ДАІ на УТ-1, 2002 р., де латинська літера **u** виділена іншим кольором); у назвах рок-гуртів на афішах, в оголошеннях: «*Воплі Водоплясова*», «*КОМУ ВНИЗ*»;

в) транслітерація (з елементами транскрипції) українських (російських та ін.) слів латинськими літерами (явище «зворотної транслітерації», за визначенням деяких дослідників⁸⁸) – наприклад, назви рубрик у львівській газеті «Поступ»: *KOROTKO*, *KRAJEVYD*, *SVITOH'L'AD*, *MYTT'EVOSTI SPORTU* та ін.; назви деяких магазинів у Росії: «*Rodnik*», «*Sudar*».

По-друге, це внесення до алфавітів окремих мов (української: див. п. 6.2.3, новопроголошеної чорногорської – порівняно з сербською та хорватською) деяких нових літер.

3. Державний контроль за нормативністю корпусу літературних мов полягає як у юридичному закріпленні вже наявного стану їхньої кодифікованості, так і в його коригуванні з тим чи іншим реформуванням.

3.1. У ширшому плані це передбачення в законодавстві, а також у відомчих офіційних актах державного захисту нормативного стану літературної мови в цілому, а також відповідальності за недотримання цих вимог⁸⁹. Наприклад: «Держава дбає про престиж нормативної литовської мови, створює умови для дотримання мовних норм, збереження особових імен, місцевих назв <...>», «Напрями та завдання захисту державної мови, мовні норми встановлює і апробує Державна комісія литовської мови», «Литовські засоби масової інформації <...>, всі видавці книжок та інших видань повинні дотримуватися норм литовської мови», «Всі публічні написи мають бути нормативні» (з розділу IX «Нормативність державної мови» закону Литовської Республіки «Про державну мову» 1995 р., ст. 19–23); «В офіційному спілкуванні використовується латиська мова з дотриманням чинних норм літературної мови. Норми латиської літературної мови кодифікує Експертна комісія латиської мови Центру державної мови. Підзаконні акти

⁸⁸ Див. про це, зокрема: *Маринова Е. В.* Значч. праця. – С. 326–327.

⁸⁹ Див. також, наприклад: *Янковська Г. Д.* Правове регулювання корпусу мови (за матеріалами законодавства пострадянських країн) // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : Тез. доп. – К., 2011. – С. 27–29; *Ажнюк Б.* Проблема мовних прав у сучасній соціолінгвістиці // Мовні права в сучасному світі. – Ужгород, 2014. – С. 34–36.

Експертної комісії латиської мови і норми латиської літературної мови затверджуються Кабінетом міністрів» (закон Латвійської Республіки «Про державну мову» 1999 р., ст. 23), «2.1. Завданнями Інспекції державної мови є: <...> 2.2.4. правильність уживання державної мови в діловодстві і документах, назвах і інформації, у програмах державного радіо та державного телебачення, в кінофільмах, <...> а також в опублікованих друкованих працях» (Положення про Інспекцію державної мови Латвійської Республіки, 1992 р.); «Держава <...> дбає <...> про кодифікацію державної мови та про підвищення мовної культури. <...> Будь-яке втручання в кодифіковану форму державної мови, яке суперечить її законам, неприпустиме» (закон «Про державну мову Словачької Республіки» 1995 р., ст. 2); «У засобах масової інформації не допускається спотворення загальноприйнятих норм використовуваної мови» (закон «Про мови в Республіці Білорусь» 1998 р.); «Охорона польської мови полягає, зокрема, в: 1) турботі про правильне вживання мови і вдосконалення мовних навичок її користувачів, а також створенні умов для відповідного розвитку мови як знаряддя міжособової комунікації. 2) протидії її вульгаризації <...>» (закон «Про польську мову» 1999 р., ст. 3 п. 1); мовою шкільного навчання є чеська літературна мова (у відповідних відомчих приписах у системі освіти Чеської Республіки⁹⁰); «При використанні російської мови як державної мови Російської Федерації не допускається використання слів і висловів, що не відповідають нормам сучасної російської літературної мови, за винятком іншомовних слів, що не мають загальноновживаних аналогів у російській мові» (закон «Про російську мову» 2005 р., ст. 1 п. 6). Найактивніше реагує на потреби дальшої кодифікації літературної мови державна мовна політика Хорватії⁹¹.

Як особливо важливу справу розглядають при цьому реформування правописних кодексів національних мов, що зумовлюється,

⁹⁰ Див.: *Český jazyk [seria «Najnowsze dzieje języków słowiańskich»]* / Red. nauk. J. Kořenský. – Opole, 1998. – S. 101.

⁹¹ Див.: *Lubaš W.* Op. cit. – S. 341–356.

з одного боку, суто «технічним» фактором – внутрішнім станом самих літературних мов, який, звичайно, потребує постійного контролю та вдосконалювання, а з другого, – такими новими соціальними чинниками, як зміна державного ладу і утворення нових національних держав, дезактуалізація комуністичної ідеології та загальна демократизація суспільного життя, а для мов раніше не «провідних» народів у складі певних федерацій – також, причому далеко не останньою чергою, прагненням ослабити залежність від нормативних засад досі «провідної» мови (російської, сербської, чеської). Для правописних кодексів різних літературних мов у постсоціалістичних країнах це насамперед перегляд правил уживання великої букви у власних назвах, заміна ідеологізованого ілюстративного матеріалу, навіть спрощення у вживанні розділових знаків (з тим чи іншим переходом від дуже деталізованої системи пунктуації за зразком російської мови до простішої, прийнятої в провідних західноєвропейських мовах), прагнення до більшої уніфікації в написанні складних слів (особливо у зв'язку з масованими впливами з боку англійської мови в умовах сучасної глобалізації), в умовах сучасної демократизації суспільного життя – ширший допуск варіантності написання в різних випадках. Так, у дещо оновлених редакціях правописних кодексів словацької і чеської мов⁹² уточнено й раціоналізовано вживання великої літери у власних назвах, внесено певні зміни до правил пунктуації, написання складних слів (в основному запозичень з англійської мови), до вживання діакритичних знаків на позначення довготи голосних, а також деталізовано правила транслітерації слів, запозичених з різних мов; у загальному руслі демократизації цих правописів розширено також наявність варіантності написання (разом і окремо та ін.) й, відповідно, варіантності норм. У правописних реформах мов раніше недержавних народів у загальному руслі прагнень різних верств суспільства до відновлення («відродження») питомості їхніх літературних мов та пуристичного

⁹² Див.: Pravidla slovenského pravopisu. – Bratislava, 1991. – 533 s.; Pravidla českého pravopisu. – Praha, 1993.

відмежовування від мови провідної (перед цим або ще давніше) нації у складі державної федерації (імперії) тенденції до змін виявляються, природно, виразніше, у тому числі з їх ідеологізацією. Так, новий правопис словацької мови (з певним дистанціюванням її на сучасному етапі не тільки від чеської, а й від угорської мови)⁹³ санкціонував «словакізацію» написання імен деяких історичних осіб-угорців. Більшою мірою це стало виявлятися в 90-х роках у посиленні дивергенційних тенденцій до реформування правописних кодексів літературних мов у країнах колишньої Югославії – щодо сербської мови (після розпаду раніше офіційно єдиної сербсько-хорватської мови) і в українській та білоруській мовах – щодо російської мови.

Широкі суспільні кола, перебуваючи в полоні звичайної інертності й керуючись цілком зрозумілим мовним консерватизмом, загалом неприхильно сприймають пропоновані правописні реформи. Особливо це характерно для носіїв мов, що є «провідними» щодо інших у межах певного мовного ареалу, хоча пропоновані для таких мов правописні реформи, по-перше, зовсім не є такими досить радикальними, як для «непровідних» мов (див. нижче), а по-друге (і це найголовніше), є власне правописними або правописно-графічними, не впливаючи на стан самої (живої, усної) відповідної мови: так, черговий проект удосконалення й демократизації російського правопису так і не було офіційно санкціоновано з огляду на потужний опір з боку консервативного в цьому плані російського суспільства⁹⁴; проведено реформу чеського правопису

⁹³ Див., наприклад: *Berger T. Zur Standardisierung und Normierung des Tschechischen und Slovakischen nach der Aufteilung der Tschechoslovakei // Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert: In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow. – Frankfurt am Main etc., 2000. – Tl. 2. – S. 674–675.*

⁹⁴ Див.: Свод правил русского правописания : Орфография. Пунктуация (проект). – М., 2000. – 398 с. Ось, наприклад, реакція на цей загалом досить обґрунтований у своїх пропозиціях і виважений у способі подання матеріалу проект з боку відомої російської письменниці та публічної особи: «Лингвисты большей частью приводят лингвистические аргументы в пользу изменения правописания, а нелингвисты просят или требуют, чтобы все оставили как есть. Иногда в гру-

було сприйнято неохоче⁹⁵. Що ж до мов бездержавних до цього народів, які перебували / перебувають під потужними впливами з боку мов «державних» народів, то проблема реформування їхніх національних правописів значно ускладнюється й радикалізується прагненнями відповідних активних суспільних кіл до пошуків «питомості», до встановлення їхнього справді національного коріння. У таких пошуках, по-перше, позиції прихильників того чи іншого погляду на той чи той аспект мовно-правописних норм зазнають ідеологізації (з протиставленням у дискусіях «патріотичних» та «антипатріотичних» поглядів і т. ін.) і політизації (з використанням цих дискусій з політичною метою); по-друге, формується ширша соціальна база прихильників реформування, ніж це звичайно спостерігаємо щодо мов «державних» народів; по-третє, те, що підводять під поняття реформування правопису, стосується не тільки і, власне, не стільки власне правописних норм, скільки нормативних засад літературної мови в цілому. Наслідком цього стає (поряд, звичайно, з безперечними позитивними результатами на цьому шляху очищення й дальшої кодифікації літературної мови) як розбалансованість і широка варіантність правописно-мовних норм, так і розшарування в мовному соціумі ще й за цією ознакою, що можна спостерігати на прикладі, зокрема, Хорватії, Білорусі, України. Пор. спробу в умовах сьогоденішнього досить авторитарного політичного ладу в Білорусі залагодити цю проблему – не тільки запровадженням нової редакції правопису білоруської мови, а й окремим законом Республіки Білорусь для його

бой форме. Например, Татьяна Толстая в газете “Коммерсантъ” говорит буквально следующее: “Надо заколотить двери Академии наук, где заседают эти придурки, и попросить их заняться более полезным для народного хозяйства делом”» (М. Кронгауз. Жить по «правилам», или Право на старописание. – Новый мир. – 2001. – № 8. – С. 128). Пор. значно м’якшу за формою, але аналогічну за змістом роздатовану репліку української журналістки: «Усіх моїх колег цікавить, чим займаються мовознавці в академічних інститутах. Цього не видно на поверхні» (5 к., «Час коментарів»: телепрограма «Про проблеми українського правопису», 17.04.2005: ведуча Лідія Таран).

⁹⁵ *Гладкова Г., Ликоманова И. Языковая ситуация : Истоки и перспективы (болгарско-чешские параллели).* – Praha, 2002. – С. 383; Lubaš W. Op. cit. – S. 480.

державного затвердження (закон «Про правила білоруської орфографії і пунктуації», 2008 р.), уведеним у дію з 2010 р., з категоричним приписом: всі, хто спілкується білоруською літературною мовою на території Республіки Білорусь, «повинні керуватися Правилами <...>, затвердженими цим законом, у всіх сферах і випадках використання писемної білоруської мови»⁹⁶.

У законах про мову різних постсоціалістичних країн визначено також органи державної влади, які мають затверджувати нормативні засади літературної мови та здійснювати контроль за їх дотриманням: уряд (Естонія, Латвія, Литва, Росія) або інший «відповідний орган» виконавчої влади (Азербайджан), відповідні міністерства, парламент (Киргизстан, Узбекистан). Наприклад: «Порядок затвердження норм сучасної російської літературної мови при її використанні як державної мови Російської Федерації, правил російської орфографії та пунктуації визначається Урядом Російської Федерації» (закон «Про російську мову» 2005 р., ст. 1 п. 3); з 1 вересня 2009 р. набрав чинності наказ Міністерства освіти і науки Російської Федерації «Про затвердження списку граматик, словників і довідників, що містять норми російської літературної мови при її використанні як державної мови Російської Федерації»; «Кодифіковану форму державної мови оприлюднює Міністерство культури Словацької Республіки <...> на підставі фахових словакістичних мовознавчих праць» (закон «Про державну мову Словацької Республіки» 1995 р., ст. 2). Створено також відповідні державні та громадські (однак з правом обов'язковості виконання їхніх постанов, приписів) органи – такі як Державна комісія литовської мови, Експертна комісія латиської мови Центру державної мови та Інспекція державної мови Латвійської Республіки, Рада з питань норм хорватської мови, Рада польської мови та ін.

У Росії до проведення заходів щодо кодифікації слововжитку в кількох випадках долучалося навіть керівництво на адміністративно-територіальному рівні (невідомо, звичайно, з яким ефектом – найвірогідніше, це був просто популізм): губернатор

⁹⁶ Див.: *Правили беларускай арфаграфіі і пунктуаціі*. – Мінск, 2008. – С. 5.

Ульяновської області видав розпорядження про обов'язкове використання в офіційних документах букви ё (російський т/к «ТВЦ Международный», «События», 20.01.2007); за словами міністра культури Чувашії, влада автономної республіки в боротьбі за чистоту російської мови рекомендує замінити у вжитку слово *о'кей* на *добро* (березень 2008 р.).

3.2. У вужчому плані це державна мовна політика, спрямована на очищення відповідної літературної мови від надміру іншомовних елементів, насамперед у лексиці:

1) як загальний національно-мовний (етнізаційний) пуризм, спрямований або на ширше чи вужче обмеження іншомовних елементів у цілому (на рівні саме державної політики пуризм такої спрямованості тепер спостерігається нечасто, виявляючись переважно в масовій мовній практиці), або ж на фільтрування нових хвиль іншомовних надходжень. Щодо першого напрямку, то це насамперед приклад Хорватії з настановами на обмеження сербізмів, а також англізмів та давніших германізмів і мадяризмів, хоча його дія поширюється загалом тільки на офіційно-діловий стиль⁹⁷. Як приклад другого з цих напрямів варто назвати діяльність Державної комісії литовської мови щодо запровадження відповідників до нових іншомовних слів (передусім термінів), які добираються (після аналізу можливих паралелей у латиській, російській і польській мовах) насамперед з арсеналу литовської мови – відшукуванням їх у живій мові або ж, за відсутності таких, калькуванням, і тільки в разі неможливості цього – прямим запозиченням слова з відповідною його фонетико-морфологічною адаптацією⁹⁸;

2) як вибіркового (односпрямованого) пуризму, спрямованого проти експансії запозичень з певної конкретної мови (мов):

⁹⁷ Див., зокрема: *Czerwiński M. Język, ideologia, naród : Polityka językowa w Chorwacji a język mediów.* – Kraków, 2005. – S. 85–91, 44–51; *Lubaś W.* Op. cit. – S. 341–356, 521.

⁹⁸ Див., наприклад: *Сметона А., Кулинич В.* Литовська термінологія у злокалізованих комп'ютерних програмах // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. – № 503: Проблеми української термінології. – С. 11–14.

а) проти масових запозичень останнього часу з англійської мови – англоамериканізмів (щодо протидії останнім, то в цьому звичайно посилаються на позитивний досвід Франції). Хоча в таких нормативних актах прямо не говориться саме про англізми, але спрямованість цих настанов і звичайні мовці, і дослідники, і, безперечно, самі їх розробники звичайно розуміють саме так⁹⁹. Це, зокрема, відповідні положення в «мовних» законах Польщі – закон «Про польську мову» 1999 р., ст. 7, 11, 15 п. 1 (обмеження щодо вживання іншомовної лексики стосуються тут насамперед офіційної сфери – ділового стилю, а також реклами, написів у публічних місцях і т. ін.), Росії (див. вище в п. 3.1);

б) проти доміантної (давніше або й тепер) у відповідному мовному ареалі мови. На рівні державної мовної політики це насамперед антисербський пуризм у Хорватії (див. вище) та в Боснії і Герцеговині (насамперед щодо вибору графічної основи національної / літературної мови: див. п. 2). Антиросійський пуризм, який з відомих причин найширше представлений в сучасних українській і меншою мірою в білоруській мовах, обмежується звичайно виявами в межах масової мовної практики, не декретованої «згори», у відповідних рекомендаціях та настановах мовознавців і ще більшою мірою численних аматорів (так, в Україні назва *Велика Британія* стала вживатися як офіційна замість *Великобританія* лише після того, як саме цей варіант запанував у мовній практиці). Але він виявляється також, у тому числі і як реалізація відповідної державної політики, в мовах народів інших пострадянських і взагалі постсоціалістичних країн як усунення «політичних росізмів»¹⁰⁰ і як відповідне очищення їхнього ономастикону (див. п. 4).

4. Мовна політика в сфері ономастики зосереджується навколо проблем, з одного боку, вироблення та реалізації у сферах топонімії та ергонімії стратегії системних перейменувань і нової

⁹⁹ Пор., наприклад: *Hinrichs U.* Das heutige Serbisch // Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert: In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow. – Frankfurt am Main etc., 2000. – Tl. 2. – S. 569.

¹⁰⁰ Див., наприклад: *Lubaš W.* Op. cit. – S. 481.

хвилі найменувань уже відповідно до нових суспільно-політичних обставин, а з другого – забезпечення прав громадян різних національностей у межах однієї держави на іменування відповідно до своїх національних традицій. Увага до відповідності слововжитку в цих сферах нормам національних літературних мов особливо приділяється в законодавствах Литви й Латвії: «Офіційні, нормативні форми місцевих назв у Литовській Республіці пишуться державною мовою», «У Литовській Республіці вживаються встановлені законом форми особових імен громадян Литовської Республіки», «Назви всіх підприємств, установ та організацій, що діють у Литовській Республіці, утворюються за нормами литовської мови та правилами, затвердженими Державною комісією литовської мови при Сеймі Литовської Республіки» (ст. 14–16 закону «Про державну мову»); «Офіційні та скорочені назви установ, підприємств, підприємницьких товариств, селянських господарств та організацій ... утворюються і даються відповідно до нормативних вимог латиської літературної мови та орфографії».

4.1. У сфері топонімії в постсоціалістичних країнах стали розгортатися процеси декомунізації і (переважно в пострадянських країнах) дерусифікації її об'єктів з одночасною їх мовною націоналізацією (як поверненням ще давніших, традиційних назв, так і творенням нових). Наприклад, у назвах міст: замість *Толбухин – Добрич* (Болгарія), *Титогорад – Подгорица* (Чорногорія), *Gottwaldov – Zlín* (Чехія); на пострадянському просторі – у Росії: замість *Ленинград – Санкт-Петербург*, *Куйбышев – Самара*, *Свердловск – Екатеринбург*, *Андропов – Рыбинск*, в інших країнах (подаю у відтворенні українською мовою): замість *Єрмак – Аксу*, *Ціліноград*, перед тим *Акмолінськ – Акмола*, а тепер *Астана* (Казахстан), *Красноводськ – Туркменбаши* (Туркменістан), *Фрунзе – Бішкек* (Кирзистан), *Ленінабад – Худжанд* (Таджикистан), *Кіровакан – Ванадзор* (Вірменія). У назвах вулиць, площ і т. ін., районів міста зміни в пострадянських країнах, очевидно, найменшою мірою поширилися в Росії та Білорусі: пік їх припадає тут на період «перебудови» та перші роки державного суверенітету (наприклад, повернення традиційних назв у Москві: замість

Ленинские горы – Воробьевы горы, площадь Дзержинского – Лубянская площадь, улица Богдана Хмельницкого – Маросейка, улица Горького – Тверская, улица Степана Разина – Варварка). Мовна націоналізація топонімів значно ширше розгортається в мовах народів тих новоутворених країн, що до цього входили до складу федеративних держав як не «провідні» республіки й перебували під впливом мови домінантної нації, і поширюється на об'єкти топонімії не тільки власне їхні, але й інших країн (з відмежовуванням від назв, прийнятих у «домінантній» мові).

Так, «націоналізація» власної топонімії в колишніх радянських республіках (крім Російської Федерації) стала офіційно поширюватися й на принципи її відтворення в інших мовах (засобами латинської графіки) – саме з відповідних національних форм (наприклад, місто *Біла Церква* в Україні – *Bila Cerkva*), а не через посередництво російської мови – з російських фонетико-морфемних (*Белая Церковь – Belaya Cerkov*) і навіть лексичних форм, оскільки в радянський час опосередкованість передавання неросійських географічних назв на території СРСР російською мовою була офіційно узаконена. Відповідні положення було внесено ще в перші закони про мови «національних» республік СРСР на межі 80-х–90-х років – наприклад, у законі УРСР «Про мови в Українській РСР» 1989 р.: «Відтворення українських топонімів іншими мовами здійснюється у транскрипції» (ст. 38), розроблено відповідні інструкції. Пор. у багатьох випадках позитивну реакцію на цю тенденцію в інших європейських мовах – наприклад, в англійській: оновлені варіанти назв українських міст *Lviv, Kharkiv* та ін.

Якщо в одній з таких не «домінантних» у межах СРСР мов на початку 90-х років відбувалися зміни назв країн цих народів та їхніх столиць, то в інших «національних» республіках, виявляючи «корпоративну солідарність», запроваджували ці зміни і в своїх мовах: так, в українському не тільки загальному, а й офіційному слововжитку (після офіційних звернень відповідних країн) поширилися форми *Білорусь* (пор. так само вже і в англійській мові: *Belarus* замість попередньої форми *Byelorussia*), *Киргизстан*, *Молдова*, *Туркменістан*; *Алмати*, *Ашгабат* і навіть *Таллінн* – з

«невимовним» сполученням двох кінцевих приголосних (на зміну попереднім формам *Білорусія, Киргизія, Молдавія, Туркменія; Алма-Ата, Ашхабад, Таллін*). У цьому зв'язку слід також відзначити тенденцію до поширення в інших мовах, у тому числі і в їхньому офіційному слововжитку, конструкцій з прийменником «в» (у конкуренції з традиційним «на») при назві нашої країни (у місц. і знах. в.) – за зразком тих, що усталилися в українській мові на початку 90-х років: білорус. *ва Україне* (так само на російськомовних каналах білоруського телебачення, серпень 2013 р.: *в Украину, из Украины*), п. *w Ukrainie*.

Офіційні ж інстанції Російської Федерації в 90-х роках усе ще продовжували вживати попередні варіанти цих «національних» топонімів, а частину їх продовжують уживати й дотепер, посиляючись на давно вже усталену в російській мові традицію і підкріплюючи таку свою позицію відповідними експертними висновками російських мовознавців (з Інституту російської мови Російської академії наук). Так, досить повільно відбувався перехід на варіанти *Беларусь (Республіка Беларусь), Молдова (Республіка Молдова), Туркменістан* (часто, втім, з варіюванням попередньої й нової назв у всіх цих випадках), але лишаються й досі: *Киргизія (Киргизская Республіка)* – не *Кыргызстан* (форма, яка стала поширюватися на початку 90-х), *Алма-Ата, Ашхабад, Таллін* (у російських ЗМІ загальноконсервативного, а також лівого та націоналістичного спрямувань практично скрізь у цих випадках лишаються попередні варіанти).

Однак ставлення офіційної Росії до цієї проблеми є зовсім не таким уже однозначним і може залежати не тільки (й, можливо, не стільки) від питань чистоти й нормативності російської мови, але й від політичної кон'юнктури. Так, якщо щодо нових варіантів офіційних назв тепер уже незалежних зарубіжних держав, утворених у межах колишнього СРСР, це ставлення досить довго було або й лишається дотепер в основному критичне, то нові національні назви автономних республік у складі самої Російської Федерації, офіційно затверджені в конституціях самих цих автономій (*Башкортостан* – поряд з *Башкирія, Республіка Марій*

Ел – поряд з *Марийская Республика, Татарстан* – уже не *Татария, Республика Саха* – поряд з *Якутия*), були прийняті і в Москві. Відмова в російському офіційному дискурсі від усталених за радянський час назв двох столиць автономних республік у складі Грузії за грузинською моделлю *Сухуми і Цхинвали* із заміною на місцеві варіанти *Сухум і Цхинвал* (у самих самопроголошених незалежними державами Абхазії та Південній Осетії повернення до цих варіантів відбулося в офіційному вжитку ще на початку 90-х років), яка сталася буквально протягом кількох днів (у програмах центральних російських телеканалів і радіостанцій, у виступах президента Російської Федерації Дм. Медведєва та ін.) під час російсько-грузинського військового конфлікту в серпні 2008 р. у зв'язку з проблемою Південної Осетії, також свідчить про те, що питання усталеності назви може відійти на другий план перед політичною доцільністю (відсутність директивного втручання в це питання з боку державного керівництва Російської Федерації, безперечно, важко припустити).

Подібним чином склалася ситуація з уживанням у сучасній російській мові конструкцій *на / в Україні*. Після того як у самій українській мові на початку 90-х років закріпилися конструкції *в Україні, в Україну*, Україна зверталася 1993 р. по лінії дипломатичних зносин до Російської Федерації з проханням також узяти до уваги таку зміну в уживанні применників при назві країни. Незважаючи на те, що позиція Інституту російської мови, думкою якого цікавилися у зв'язку з цим, була тільки негативною¹⁰¹,

¹⁰¹ Пор.: «<...> Вспомним поразившее многих требование (! – О. Т.) Украины употреблять сочетание “в Украине” вместо привычной формы управления “на Украине”» (*Граудина Л. К., Козловская Т. Л.* [Рец. на:] Костомаров В. Г. *Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа.* – М., 1994. – 248 с. // *Русская речь.* – 1995. – № 3. – С. 115). Категорично проти конструкції «в Україні» виступила один з провідних російських ономастів: *Суперанская А. В.* Опасность близкородственного двуязычия // www.familii.ru/index.php?pCode. Див. критику положень цієї статті: *Зубов М. І.* *В Украине та на Украине: зауваги до новітнього граматичного filioque* // *Мовознавство.* – 2009. – № 3–4. – С. 30–39. З іншого боку, пор. досить толерантне ставлення до конструкції *в Україні*, як і до подібних фактів нового часу *Кыргызстан, Молдова, Аишгабад*

офіційна Росія стала практикувати у вживанні цих конструкцій тактику подвійного стандарту. З одного боку, у дипломатичному спілкуванні з Україною, на бланках і на вивісці посольства Росії в Україні, під час перебувань офіційних осіб Російської Федерації в Україні, їхніх переговорів з українською стороною, у назвах спільних для обох країн офіційних заходів (наприклад: «Год России в Украине», 2003 р.) і под. стали використовуватися конструкції з «в» і, відповідно, з «из». З другого ж боку, «в периоды явного охлаждения межгосударственных отношений», як відзначено в новому роз'ясненні Інституту російської мови (щоправда, за підписом не когось із його керівництва, а наукових співробітників), «сохраняется традиционная литературная норма – *жить на Украине, приехать с Украины*. Таким образом, в современном русском языке сосуществуют традиционная литературная норма с предлогом “на” и относительно новая, вводимая из соображений политкорректности по просьбе Украины – с предлогом “в”. Выбор формы в каждом конкретном случае должен осуществляться говорящим (пишущим) с обязательным учетом условий общения (! – О. Т.)» (див. цей лист у публікації: Ю. Шеляженко. «...Внезапно Карл поворотил и перенес войну в Украину». – Слово Просвіти, 5.11.2009). Так, у «Послании Президента Российской Федерации Дмитрия Медведева Президенту Украины Виктору Ющенко» від 11.08.2009 р. було сказано: «Мною принято решение не посылать на Украину посла»; у виступі президента В. Путіна перед депутатами Державної думи та членами Ради федерації в березні 2014 р. з нагоди офіційного приєднання Криму до складу Російської Федерації: «Понимаю, почему люди на Украине хотят перемен. За годы самостийности, независимости власть, что называется, их достала, опостылела просто».

У країнах з неодномовним складом населення можуть виникати суперечності між різними етномовними спільнотами щодо

і т. ін., у деяких інших російських мовознавців (з наведенням аналогій у недалекому минулому на зразок *Тбилиси, Вильнюс, Каунас* замість *Тифлис, Вильно, Ковно*): *Костомаров В. Г.* Зазнач. праця. – С. 17–21.

того, як саме в різних мовах країни мають уживатися її топоніми (це насамперед стосується, природно, мов національних меншин). За актами мовного законодавства різних країн, це звичайно має здійснюватися шляхом відтворення форми топоніма з титульної мови країни засобами іншої мови. Однак нерідко це розходиться з формами, узвичаєними в іншій мові (мовах) країни, що може викликати незгоду з боку представників відповідної етномовної громади. Пор., наприклад: «Цілковито абсурдний характер має здійснена спеціальною комісією <...> спроба “реформи” російської мови: від дикторів, що ведуть (теле- і радіо)мовлення російською мовою, вимагають вимовляти, а від журналістів – писати по-румунському топоніми Молдавії (за законом «Про адміністративно-територіальний устрій» 1994 р. топоніми країни слід вимовляти й писати в інших мовах країни відповідно до їхньої форми в молдовській / румунській мові. – *О. Т.*), назву національної валюти і т. ін.»¹⁰². Але особливе неприйняття це викликає тоді, коли йдеться про зміни топонімії за зразком мови титульної нації на споконвічних територіях проживання тієї чи іншої національної меншини¹⁰³.

4.2. У сфері особових імен і прізвищ у країнах з неоднаціональним / неодномовним складом населення відбуваються зрушення в плані дотримувannya мовних прав представників різних етномовних громад.

Представники титульних націй тих новоутворених країн, які до цього входили до складу федеративних держав як не «провідні» республіки і мови яких перебували під впливом мови домінуючої нації, але тепер проголошені державними / офіційними в цих країнах, дістали ширші можливості іменуватися відповідно до своїх

¹⁰² *Шорников П. М.* Языковая политика и этнолингвистическая ситуация (на материалах Молдавии) // Язык и культура : Мат-лы 4-ой междунар. науч. конф. – К., 1996. – Ч. 2. – С. 168.

¹⁰³ Пор., наприклад: *Дуйчак М.* Асиміляційні процеси в онімії українських сіл Східної Словаччини // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 2011. – 26: Українці в прикордонних областях Карпат: проблеми акультурації, асиміляції, ідентифікації. – С. 252–254.

національних традицій, у тому числі й у відтворенні засобами інших мов (зокрема, засобами латинської графіки – в паспортах для виїзду за кордон тощо) – уже не через посередництво, наприклад, російської мови, як це було в СРСР. Запроваджуються в цьому плані й інші заходи: так, у Таджикистані офіційно проголошено відмову від усталених за радянський час форм прізвищ представників корінного населення, утворюваних за зразком російських прізвищ – як субстантивованих присвійних прикметників (президент країни *Рахмонов* став *Рахмон*; ще до цього в структурі його імені перестала вживатися форма по батькові *Шарифович*); подібні ж явища тією чи іншою мірою спостерігаються тепер у Киргизстані, Казахстані, Азербайджані¹⁰⁴.

Що ж до прав представників національних меншин на збереження особливостей їхніх імен і прізвищ, то в законодавстві різних постсоціалістичних країн це передбачено по-різному – від цілком однозначного гарантування такого права, коли пріоритетність у цьому плані (принаймні формально – «на папері») встановлюється саме для нацменшин (зокрема, в законодавстві України: див. 6.2.2.1), до залишення цієї пріоритетності (у різній формі) за відповідною державною мовою. У Польській Республіці гарантується право меншин на вживання та написання своїх імен і прізвищ відповідно до засад їхньої писемності, але, якщо писемність ґрунтується не на латинському алфавіті, у польській мові вони мають підлягати транслітерації засобами латинської графіки (закон «Про національні та етнічні меншини і про регіональну мову» 2005 р.)¹⁰⁵. У законі «Про ім'я та прізвище» Словацької Республіки 1993 р. не передбачено права представників національних меншин іменуватися власне їхніми особовими назвами, а за законом «Про метрики» 1994 р., де говориться, що «записи до метрики виконуються державною мовою», при цьому слід керуватися «Списком офіційних форм імен», згідно з яким, наприклад, українці Східної

¹⁰⁴ Див., наприклад: *Ажнюк Б. М.* Переклад і міжмовна ідентифікація власних імен // Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство. – К., 2012. – С. 231–232.

¹⁰⁵ Див.: *Lubaš W.* Op. cit. – S. 458.

Словаччини (представники корінного населення цього регіону) можуть іменуватися в словацькій мові не *Mykola, Petro, Olena* і под., а *Mikulaš, Peter, Helena (Elena)*¹⁰⁶. У постсоціалістичній Болгарії наприкінці 1989 – на початку 1990 років скасовано заборону на вибір мусульманських імен при народженні дитини для представників турецької етнічної меншини (остання хвиля таких заборон прокотилася в країні в середині 80-х років: імена можна було вибирати тільки із затвердженого офіційного списку)¹⁰⁷.

Досить звичайним явище С_м (значно частіше, ніж у сфері топонімії: див. вище п. 4.1) є факти публічного висловлювання незгоди з боку представників «нетитульних» етномовних громад щодо оформлення їхніх імен та прізвищ за нормами відповідної «титульної» мови. Особливий психологічний дискомфорт від цього, природно, відчувають представники «новоусвідомлених» російських / російськомовних меншин у колишніх «національних» республіках СРСР (найбільшою мірою, очевидно, щодо оформлення їхніх імен та прізвищ засобами латинської графіки – у закордонних паспортах тощо – уже не з російської, а з відповідної іншої національної мови). Такі претензії до мовної політики своїх країн нерідко висувують, зокрема, етнічні росіяни та представники інших груп російськомовного населення в новоутворених державах Балтії¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Див.: *Штець М.* Українські антропоніми на Пряшівщині та їх відтворення словацькою мовою // Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами. – К., 1995. – С. 161–165; *Дуйчак М.* Знач. праця. – С. 254–256.

¹⁰⁷ Див., наприклад: *Tomova I.* Ethnic minorities in Bulgaria // Ethnic minority rights in Central Eastern Europe. – Ottawa, 1996. – P. 101–102; *Vassilev R.* Changes in the linguistic status of post-communist Bulgaria's ethnic Turkish minority // Linguistic changes in post-communist Eastern Europe and Eurasia / Ed. by E. Andrews. – New York, 2008. – P. 215–238.

¹⁰⁸ Пор. досить схидну замітку на цю тему навіть у газеті Верховної Ради України, тобто в одному з офіційних українських видань (хоча Україна, як відомо, загалом солідаризується з мовною політикою держав Балтії), – щодо оформлення, наприклад, українського прізвища жінки *Вовк* як *Voŭka* («Погодьтеся, що, наприклад, у разі одержання спадщини в Україні на пані Вовк чекають великі неприємності»), а прізвищ з наявністю шиплячих звуків на зразок рос. *Шшишкин*

5. Заходи, спрямовані проти вульгаризації мовлення в публічних сферах. Законодавство ряду слов'янських країн уже відреагувало на потужні процеси активізації в публічному функціонуванні їхніх літературних мов позанормативних і стилістично знижених елементів: це, наприклад, відповідні статті в законі Польської Республіки «Про польську мову» 1999 р. (ст. 3, 16, 17) – з наголошенням, зокрема, на потребі протидії її вульгаризації, уживанню вульгаризмів (утім, без конкретизації, що слід розуміти під цим поняттям); заборона на вживання вульгаризмів у ЗМІ в Болгарії¹⁰⁹. Непросто й не відразу це знайшло відбиття в законодавстві Російської Федерації. Ще в проекті закону «Про російську мову», схваленому Державною думою Російської Федерації на початку 2003 р., було зазначено: «не допускається використання просторічних, зневажливих та лайливих слів і висловів <...>», однак в остаточному тексті закону від 2005 р. це положення було випущено (перед цим у ЗМІ відбувалося його жваве обговорення, у якому брали участь і відомі політики, діячі культури: недоцільність включення його до закону пояснювали, зокрема, й «особливою ментальністю» російського народу). 2014 р. прийнято закон «Про внесення змін до федерального закону “Про державну мову Російської Федерації” та окремих законодавчих актів Російської Федерації у зв’язку з удосконаленням правового регулювання в сфері використання російської мови» (неофіційно його стали називати «закон про заборону мату»), де, зокрема, у цитоване вище положення закону 2005 р.: «При використанні російської мови як державної мови Російської Федерації не допускається використання слів і висловів, що не відповідають нормам сучасної російської літературної мови <...>» – було вставлено уточнення:

і *Шукін* як *Siskins* і *Sukins* (можливо, це не *Sukins*, а *Scukins*? – О. Т.) («Річ у тому, що в латиській мові шиплячі звуки позначаються спеціальними діакритичними знаками, але для читування прізвищ комп’ютерами застосовується англійське написання літер, у якому ці знаки відсутні. У Латвії ж паспорти єдині й не поділяються на внутрішні і для закордонних поїздок»): В. Строй. Сіскінс, Піскінс і Сукінс... – Голос України, 3.12.1999.

¹⁰⁹ *Lubaš W.* Op. cit. – S. 434.

«<...> (у тому числі нецензурної лайки) <...>», а до переліку сфер використання російської мови як державної віднесено, крім офіційних сфер, також ЗМІ, блогосферу, інтернет-видання, рекламу, аудіо-, відео- і кінопродукцію, концертну та розважальну діяльність, літературу (у разі наявності тут нецензурної лексики про це має попереджати відповідний напис). Так само в законі Російської Федерації «Про рекламу» 2006 р. (зі змінами станом на кінець 2017 р.): «У рекламі не допускається використання лайливих слів <...>» (ст. 6). Крім того, у різних пострадянських країнах заборона на вживання лайливих і брутальних слів була ще й давніше передбачена в законах про ЗМІ (про інформацію), а відповідальність за вживання нецензурних слів у громадських місцях – у законодавчих актах про адміністративні правопорушення (як дрібне хуліганство, що виражається в порушенні громадського порядку), за вживання їх з метою образи, приниження особи – в актах про захист честі та гідності.

6. Ситуація в Україні. 6.1. У загальних межах розглянутого вище комплексу заходів мовної політики різних держав щодо контролю за нормативним станом їхніх літературних мов у правовому полі України до 90-х років перебували насамперед: а) питання правопису української мови (склад різних правописних комісій затверджувався на урядовому рівні, а різні редакції українського правопису – міністерствами освіти, а також Академією наук); б) уживання непристойної лексики в громадських місцях, відповідальність за що була передбачена як за дрібне хуліганство в Кодексі про адміністративні правопорушення. Але питання нормативності української літературної мови завжди перебували, починаючи з 30-х років, насамперед під пильним ідеологічним контролем (хоча й не завжди гласним) органів партійної влади й навіть державної безпеки – у руслі боротьби з «українським буржуазним націоналізмом», проти «засмічення» її складу діалектизмами, жаргонізмами, індивідуальними новотворами тощо.

6.2. З проголошенням української мови державною мовою України (закон «Про мови в Українській РСР» 1989 р.), а особливо зі здобуттям країною 1991 р. державної незалежності та

розгортанням у суспільстві процесів демократизації комплекс тих проблем мовного життя, що стають об'єктами державної мовної політики в плані регулювання «якісного» стану як державної, так і інших мов у межах країни, став зростати й ускладнюватися.

6.2.1. У загальному ряду різних ідіомів, що функціонують в Україні на правах окремих національних / літературних мов, від початку 90-х років на порядку денному стоїть питання про наукове, а відповідно й юридичне визнання як однієї зі східнослов'янських мов, а саме четвертої, русинської мови, тобто мови русинів як одного з [нібито] окремих слов'янських етносів (на українському Закарпатті та в суміжних державах на захід від нього; так, за Всеукраїнським переписом населення 2001 р., русинами на Закарпатті вважає себе близько 1 % населення). Основним провідником цієї ідеології є канадський історик П. Р. Магочі (родовим корінням із Закарпаття)¹¹⁰. Рух має поширення в деяких культурних і політичних колах цієї області, що спричиняє певне напруження в її суспільному житті, але більше – в Східній Словаччині (на Пряшівщині) і певною мірою в інших суміжних країнах. Він має також підтримку з боку окремих міжнародних організацій (у загальному руслі сприяння лібералізації мовної політики в світі, зокрема в постсоціалістичних країнах), зарубіжних політиків, науковців-славистів (так, у переліку тих мов світу, перед якими стоїть загроза зникнення, що його щороку оприлюднює до Міжнародного дня рідної мови 21 лютого ЮНЕСКО, з-поміж 15 таких мов в Україні фігурує й русинська). В Україні ця концепція загалом зазнає критики – як ненаукова у своїй етномовній основі й політично спрямована на дестабілізацію ситуації в країні та на відрив від неї одного з регіонів (цей рух кваліфікують як «політичне русинство», «неорусинство» / «неорусинізм», «русинський сепаратизм» і т. ін.); при цьому часто вказують на зацікавленість у цій ідеології з боку певних політичних кіл деяких сусідніх держав (див., наприклад: Я. Орос. Промахи резидента Магочія. – Укр. газета,

¹¹⁰ Див., наприклад: Русинський язык [seria «Najnowsze dzieje języków słowiańskich»] / Red. nauk. P. R. Magocsi. – Opole, 2004. – 485 с.

5.07.2007, с. 4). Ідіом під цією назвою, однак, ще не кодифікований як такий, у цілому, і він існує в кількох варіантах (залежно від країни функціонування). Якщо в Східній Словаччині відповідний варіант цього ідіому визнано з 1995 р. як одну з мов національних меншин і його правописний кодекс уже санкціоновано на урядовому рівні (цей ідіом є там й одним з навчальних предметів у середній школі), то його закарпатський варіант поки що розпадається на кілька підваріантів. Однак органи місцевої влади Закарпаття вже реагують на цей новий чинник у суспільному житті регіону: обласна рада визнає існування на території області національності русин (2007 р.), русинською мовою ведуться окремі програми обласної державної телерадіокомпанії, функціонують недільні русинські школи¹¹¹. На загальнодержавному рівні, у тому числі в законі України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» 2003 р., русинська мова як така не фігурувала зовсім, але в законі «Про засади державної мовної політики» 2012 р. (ст. 7 «Регіональні мови або мови меншин України») її вже подано як одну з 18 таких мов.

Однак якщо говорити про якийсь окремий етнічний статус для тих груп населення Закарпаття та суміжних країн, що відносять себе до русинів, це можна визначити як кілька етнорегіональних груп українського етносу (поряд, наприклад, з бойками, гуцулами, лемками та ін.). Під поняттям же «русинської мови» можна розуміти кілька (на сьогодні не об'єднаних і, за винятком «бачвансько-руської бешеди» на теренах Сербії й Хорватії, ще в зародковому стані) літературних мікромов, за концепцією О. Д. Дуличенка, у межах української національної мови¹¹²: у структурному плані ці

¹¹¹ Див., наприклад: *Белей Л.* «Русинський язик» у Закарпатті: реалізація мовних прав чи соціолінгвістична містифікація // *Мовні права в сучасному світі.* – Ужгород, 2014. – С. 150–151; *Німчук В.* «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! // *Українська мова.* – 2013. – № 3. – С. 3–26.

¹¹² Див.: *Дуличенко А. Д.* Малые славянские литературные языки (микроязыки) // *Языки мира : Славянские языки.* – М., 2005. – С. 595–615; *Дуличенко А. Д.* Введение в славянскую филологию : Уч. пос. – М., 2014. – С. 89, 578–579 та ін.

ідіоми ґрунтуються загалом на основі південно-західних діалектних масивів української мови; у соціолінгвістичному ж плані вони не набули навіть статусу «політичних мов», як, наприклад, новопроголошені боснійська і чорногорська мови з їхньою структурною подібністю до «материнської» сербської.

6.2.2. Хоча в законі «Про мови в Українській РСР» 1989 р. не було подано відповідних загальних положень мовно-нормативного плану, але як у цьому, так і в деяких інших законах, в інших юридичних і офіційних актах (у тому числі відомчих) незалежної України вже викладено (з більшим чи меншим ступенем чіткості й однозначності розуміння) певні настанови, що мають регулювати різні аспекти цієї сфери.

6.2.2.1. Це положення про те, що громадяни України мають право іменуватися відповідно до їхніх національних традицій: «Громадяни Української РСР користуються правом іменуватися згідно з національними традиціями. Їхні імена передаються з національної мови українською мовою у транскрипції» (закон «Про мови в Українській СРСР» 1989 р., ст. 39 «Мова власних імен»; так само це подано в законі «Про національні меншини в Україні» 1992 р., ст. 12, у Цивільному кодексі України 2003 р., ст. 294).

Однак, хоча в законодавстві країни передбачено максимально можливе збереження («транскрипцію») в українській мові імен неукраїнців – громадян України, на практиці, юридично не санкціонованій, щодо передавання особових імен росіян і білорусів триває попередня традиція їх «українізації» (добору українського національного варіанта того чи іншого імені)¹¹³, у тому числі в офіційній документації (у російськомовній частині особових документів – паспорта та ін.), а також у латинізованій формі (у закордонних паспортах тощо). Якщо в часи СРСР цьому загалом

¹¹³ Пор. спробу закріплення такої практики в одному з останніх проєктів «Українського правопису»: «За усталеною традицією імена та імена по батькові росіян і білорусів передаємо українськими відповідниками, пор.: *Александр Сергеевич Пушкин – Олександр Сергійович Пушкін, <...> Анатоль Цітоў – Анатолій Титов*» (Український правопис : Проєкт найновішої редакції. – К., 1999. – С. 174).

не надавали значення, то тепер не тільки в колах принципової російської культурно-мовної орієнтації, а й у ширшому російськомовному середовищі нерідко публічно висловлюють небажання сприймати російські імена в українізованому варіанті¹¹⁴, наприклад: «<...> мальчик-одессит, нареченный родителями “Николаем”, ни в каких официальных документах не может называться “Миколой”, а новорожденный “Ефим” – “Юхимом” и т. д.»¹¹⁵; у засобах масової інформації: за інформацією органів реєстрації актів цивільного стану, «<...> минулого року, як і в попередні роки, значна кількість батьків вимагали того, щоб окремі імена, такі як рос. *Анна* (укр. *Ганна*), *Кристина* (укр. *Христина*), *Даниил* (укр. *Данило*), *Филипп* (укр. *Пилип*), були зазначені за зразком російського правопису» (Газ. по-киевски, 5.01.2011, с. 7). У «Заяві про порушення права громадян України на національне ім'я [в іншому варіанті – з додаванням “і по батькові”]» Російського національно-культурного товариства Харківської області за підписом голови його правління М. П. Годунова, яка в 2-ій половині 90-х років неодноразово надсилалася на адресу найвищих інстанцій державної влади в Україні, таку практику кваліфіковано як «асиміляцію» росіян. Інтернет-сайти з проросійською політичною орієнтацією «Единое отечество», РІА «Новый регион» і под. на запит «ономастическая ассимиляция» подавали факти такої «асиміляції», яка нібито стала особливо масовою в період обміну радянських паспортів на українські (хоча така практика оформлення двомовних документів існувала й у радянський час, просто тоді на українськомовну частину – як на додаткову й суто формальну – мало

¹¹⁴ Водночас у цих же колах продовжують наполягати на збереженні попередньої практики русифікації імен українців у російській мові. Пор., наприклад, у різко критичній рецензії на один підручник з історії України російською мовою: «<...> учебник крадет отчества у генералов, ученых и политиков. <...> В русском тексте зачем-то украинизированы некоторые имена: не *Петр* Калнышевский, а *Петро*» (Федонин А., педагог. Пидручнык с майданом Нэзалэжности и Товстой Могылой. – Донецкий кряж, 3.02.2006).

¹¹⁵ *Скалкин В. Л.* «Перевести жителей города, региона, а тем более страны в целом на иной язык путем применения административных мер невозможно...» // *Відродження.* – 1994. – № 1. – С. 9.

звертали увагу), і випадки протесту проти цього на зразок: «Житель Харькова Александр Смирнов отстоял в суде свое имя как “Александр”, а не “Олександр”». Висловлюються також протести проти подавання імен етнічних росіян у латинській транслітерації в закордонних паспортах на основі не російської (*Aleksandr, Dmitriy* та ін.), а української форми (*Oleksandr, Dmytro* і под.). Назвою відомої київської фірми пошиття готового одягу є «*Михайл Воронін*» (за ім'ям власника; у російському написанні це можна було б вважати просто логотипом). На нововідкритому пам'ятникові М. Булгакову в Києві на Андріївському узвозі фігурує напис «*Михайл Булгаков*».

Відома російська ономастка констатує, що «в последние годы на Украине проводится активная украинизация всего неукраинского (? – О. Т.), особенно русского. Хотя на Украине живут люди тридцати (? – О. Т.) различных национальностей, все они объявлены украинцами (?! – О. Т.), а их имена переписываются украинскими буквами, причем не просто транслитерируются или транскрибируются, но и заменяются современными украинскими именами исторически того же происхождения. Например, русское имя Елена записывается в документах Олена, Алексей – Олексій, <...> Анна – Ганна и т. д. В результате человек теряет свое имя, инициалы, национальность». Вона закликає Україну відмовитися від цієї практики не тільки в російськомовних, а й в українськомовних документах: лишати написання, наприклад, для етнічного росіянина на ім'я *Белан Алексей Евгеньевич* без змін, не переробляючи його на *Белан Олексій Євгенійович*; так само *Веселовский*, а не *Веселовський* та ін.¹¹⁶ Тим самим постійна й неминуча суперечність між нормами мови, звідки запозичується слово, і мови,

¹¹⁶ *Суперанская А. В.* Знач. праця. Подібне твердження про етнічну та мовну асиміляцію росіян в Україні авторка висловлює в іншій праці й щодо періоду українізації 20-х років: «После революции во всех документах появилась графа “Национальность”, которую иной раз использовали с политическими целями. Например, всех родившихся на Украине записывали украинцами, хотя там жило до 30 разных народов» (див.: *Słowiańska onomastyka : Encyklopedia : W 2 t. – T. 2. – Warszawa; Kraków, 2003. – S. 421*).

в яку воно запозичується, однозначно розв'язується на користь першої, а права громадянина на іменування згідно з його національними традиціями захищено. Проте цей аспект мовної ситуації непокоїть російську сторону тільки щодо України, і нічого не говориться про те, що багато хто і з етнічних українців, проживаючи в Росії, також, безперечно, хотів би іменуватися по-російському, наприклад, *Билан* (а не *Белан*) *Олексій Євгенович*.

Щодо подібних закидів слід зауважити, що така ономастична практика, у тому числі в її офіційному застосуванні, зародилася зовсім не в Україні, а ще в царській Росії з її прагненням до повнішого «обрусіння» національних меншин: особові імена спочатку українців і білорусів у російській мові, а за цим зразком і імена росіян в українській та білоруській мовах стали відтворюватися в кожній з цих мов шляхом добору національного варіанта відповідного імені¹¹⁷. Винятком тут стали лише імена деяких відомих діячів української і білоруської культур, які в російській мові

¹¹⁷ Факт, що така практика «націоналізації» особових імен і прізвищ східнослов'янських народів була запроваджена саме в Росії, в російській мові, слід підкреслити не тільки як історичну даність, але і з огляду на те, що, як уже відзначалося вище, останнім часом у зв'язку з розширенням діапазону суспільного функціонування української мови стали поширюватися (не тільки в певних колах українського суспільства, але і в Росії) твердження про «насилницьку українізацію» в сучасній Україні імен і прізвищ росіян (причому протести з Росії розносяться по світу, звичайно, значно гучніше й ширше, ніж з України). Розпочавшись ще з 2-ої половини XVII ст., русифікація української онімії охопила за три століття якнайширші шари антропонімів (аж до випадків на зразок *Алейников* – звичайно ж, від *Олійник*, *Астапенко*, пор. *Остан*, *Немченко*, пор. *німець*, *Черненко*, пор. *чорний*, *Кірна*, *Кривonos*, *Коваленков*, *Шевченков*; письменник *Василий Нарезжний*, *Забела-Врубель*, княгиня *Палей* і под.; відомий партизанський командир *С. А. Ковпак* ще на початку війни іменувався в радянських документах як *Колпак*, звідки й німецька форма *Колпак*) і топонімів (аж до випадків на зразок *Барвенково* – назва міста, хоча відповідна рослина має і в російській мові форму *барвинок*, *Казатин* – при укр. *Козятин*). Якщо, наприклад, українські прізвища *Лісник*, *Андрійченко* набирають у російській мові «російського» вигляду: *Лесник*, *Андрейченко*, то, потрапляючи назад в українську мову, вони, за правилами й нині чинного правопису, мають бути вже *Лесник*, *Андрейченко*. Укр. *Білогородка*, *Вороніж* (населений пункт у Сумській області), *Володимир-Волинський* стають у російській мові *Белогородка*, *Воронеж*, *Владимир-Волынский*, тоді як рос. *Бел-*

відтворюються шляхом транслітерації: *Павло* (не *Павел*) *Тычина*, *Микола Бажан*, *Михайло Стельмах*, *Олесь Гончар*, *Михась Линьков*, *Алесь Адамович* та ін. (характерно, що імена діячів російської культури в українській мові в радянський час передавалися на загальних підставах, тобто нібито з їх «ономастичною асиміляцією» – безперечно, з метою недопущення щодо них подібних елементів національної «екзотики»: *Михайло Лермонтов*, *Микола Тихонов* та ін.).

Сам факт незвичності, явної чужорідності в тканині українського тексту фонетичних, морфемних і особливо графічних варіантів імен росіян на зразок *Семьон Васильєвич Грігор'єв*, як і імен українців на зразок *Микола Мькытович Щэрбак* у російських текстах, можливо, з часом би поступово згладжувався, але він ускладнюється кількома іншими чинниками. Це, по-перше, досить висока частотність уживання в мовленні українців імен і прізвищ росіян (громадян як України, так і Росії), як і імен та прізвищ українців у російському мовленні в Україні (на відміну, наприклад, від імен поляків чи французів), що призводитиме до рясноти таких варваризмів як в усному, так і в писемному мовленні. По-друге, це наявність в Україні значної частини російськомовних неросіян. Безперечно, слід обов'язково брати до уваги волевияв самих носіїв відповідних імен і прізвищ. Але якщо в основу розмежування українсько- і російськомовних імен буде покладено мовний принцип, то російськомовні українці за своїми іменами стануть ніби етнічними росіянами, а члени однієї родини, одного роду в багатьох і багатьох випадках виявляться ніби чужими¹¹⁸. І, по-третє,

город, Воронеж, Владимир лишаються в українській мові як *Белгород, Воронеж, Владимир*.

¹¹⁸ Пор., наприклад, спроби номінативного розмежування відомих у вітчизняній літературі батька й сина Гоголів у деяких виданнях: *Vasyl Hohol* і *Nikolai Gogol* (див.: *Encyclopedia of Ukraine* : In 5 vol. / Ed. by V. Kubijovych. – Toronto, 1988. – Vol. 2. – P. 205, 63). Замість поки що єдино узаконеного принципу відтворення українською мовою імен і прізвищ білорусів – як їх «українізації» (у російській мові відповідно «русифікації»), наприклад: *Олександр Лукашенко* (президент Білорусі, етнічний білорус, але російськомовний), довелося б стати

це такий дуже небажаний уже не тільки в побуті, а й у юридичній практиці факт, як розростання варіантності імен і прізвищ, що неминуче негативно впливатиме на ідентифікацію осіб – їх носіїв¹¹⁹.

Зазначена проблема, отже, ще далека від оптимального розв'язання у плані визначення певної більш-менш розумної збалансованості в цій сфері між тим, чого потребує одна мова, і тим, що може запропонувати інша мова.

З іншого ж боку, у мовній політиці самої Російської Федерації в цьому плані нічого не змінилося: тут і далі триває «ономастична асиміляція» неросіян.

6.2.2.2. Це положення про те, що топоніми в Україні «утворюються і подаються українською мовою. Топоніми можуть передаватися також національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості» (закон «Про мови в Українській СРСР» 1989 р., ст. 38). Останнє речення, однак, допускає подвійне розуміння, а саме: у місцевостях, де більшість населення становлять етнічні неукраїнці, а) цілком нормативними є й топоніми на основі їхніх національних мов¹²⁰, б) топоніми, утворені українською мовою, мають у відповідних випадках дублюватися цими мовами.

перед дилемою: *Аляксандр Лукашенка* (за етнічним принципом) або *Александр Лукашенко* (за мовним принципом).

¹¹⁹ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: притягування і відштовхування. I. Впливи, інтерференція, запозичення // *Мовознавство*. – 2010. – № 2–3. – С. 76–81; *Ажнюк Б. М.* Переклад і міжмовна ідентифікація... – С. 228–236.

¹²⁰ У цьому разі, наприклад, такі топоніми в Кримській Автономній Республіці, утворені на основі російської мови після виселення кримських татар, як *Изобильное*, *Изумрудное*, *Жемчужное* і под., слід розцінювати як цілком легітимні, оскільки більшість у цій адміністративно-територіальній одиниці в повоєнний час вже становили етнічні росіяни (отже, їх слід передавати українською мовою як *Изобільне* і т. д.). Однак в українській мові лишаються «поза законом» такі, наприклад, офіційні назви населених пунктів, також утворені на основі російської мови, як *Первомайськ*, *Северодонецьк*, *Южне* (з портом *Южний*), *Южноукраїнськ*, селище *Опитне* і под., оскільки більшість у них становлять усе-таки етнічні українці. І вже зовсім незрозуміли й незаконними є факти на зразок рішення Луганської міськради 2002 р. про запровадження українського написання вулиць (на вуличних табличках, в адресах, паспортах тощо) у відтворенні з

6.2.2.3. Це положення щодо неприпустимості вульгаризації публічного мовлення: «Стиль і лексика друкованих засобів масової інформації мусять відповідати загальноновизнаним етично-моральним нормам. Вживання лайливих і брутальних слів не допускається» (закон «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» 1992 р. з пізнішими змінами, ст. 4); «Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та у такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду» (закон «Про інформацію», ст. 30). За законом «Про захист суспільної моралі» 2004 р., функцію такого контролю було покладено й на створену Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі (функціонувала до кінця 2010 р.).

6.2.3. У зоні уваги державних органів лишаються, як і досі, питання правопису української мови (утім, під цим у нас фактично розуміють значно ширший спектр нормативних засад української літературної мови). Нині чинну редакцію правопису 1990/93 рр. затверджено відповідною постановою Кабінету Міністрів України від 8.06.1992 р. Як свідченням того, яке значення органи державної влади надають цьому питанню, було особисте втручання президента і прем'єр-міністра країни в бурхливу загальноукраїнську дискусію на початку 2001 року щодо прийняття проекту «Український правопис : Проект найновішої редакції» (К., 1999): цьому проекту було відмовлено в державній підтримці, хоча керівником правописної комісії був тоді один з віце-прем'єр-міністрів уряду України.

Щодо графічної основи літературної мови, то в «Українському правописі» 1990 р. відновлено одну з букв української абетки – г, офіційно вилучену 1933 р.

6.2.4. Як результат діяльності нових державних органів в Україні з'явилися:

російської мови: *Зв'язна, Остапа Вішні, 18-го Партс'езда, 30-летія Победи* і под. (див.: І. Магрицька. Про що розповідають топоніми Луганська. – Слово Просвіти, 28.03.2013, С. 2).

– закон «Про географічні назви» 2005 р. і цілком офіційні, а тому загальнообов'язкові видання картографічної продукції Головного управління з питань картографії і геодезії при Кабінеті Міністрів України;

– досить велика кількість нових державних стандартів на українську термінологію та номенклатуру найменувань (у різних сферах виробництва), затверджених протягом 1990-х – початку 2000-х років Держстандартом України.

6.2.5. Розпочавшись ще наприкінці існування СРСР під час пізньої «перебудови» (наприклад, замість *Ворошиловград – Луганськ, Жданов – Маріуполь, Комунарськ – Алчевськ*, замість *площа Жовтневої революції* в центрі Києва – *майдан Незалежності*), в Україні триває «ономастична декомунізація» – перейменування населених пунктів, їхніх районів, вулиць, площ тощо, названих у період СРСР на честь різних понять, явищ, подій, героїв комуністичної ідеології та радянської історії¹²¹. Триваючи з різним ступенем активності в різний час і виявляючи відмінність також залежно від регіону країни (найактивніше на Заході й найменш активно на Південному Сході)¹²², цей процес досяг у 2015–2016 роках своєї кульмінації. За законом «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (це один з чотирьох «законів про декомунізацію», прийнятих Верховною Радою у квітні 2015 р. під час «гібридної війни» Російської Федерації проти України, – війни, у якій держава-агресор широко експлуатувала

¹²¹ Перейменування населених пунктів та районів міст передбачає такі процедурні етапи: позитивний результат місцевого референдуму – відповідне звернення обласних рад, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, міських рад Києва і Севастополя до Верховної Ради України – постанова Верховної Ради; перейменування вулиць, площ, парків тощо – це питання, що перебувають у компетенції органів місцевого самоврядування. Але, наприклад, у разі невиконання на місцевому рівні положень про перейменування, передбачених одним із прийнятих 2015 р. «законів про декомунізацію», відповідне рішення приймала сама Верховна Рада.

¹²² Див., наприклад: *Тараненко О. О.* На теми сучасної української ономастики // *Мовознавство.* – 2007. – № 1. – С. 6–14; *Белей О.* Знач. праця. – С. 84–101.

й ностальгічні настрої за втраченим СРСР та спогади про «нашу героїчну історію» в розрахунку особливо на населення Сходу й Півдня України), у топонімії країни відбулися масштабні перейменування: так, замість *Дніпропетровськ – Дніпро, Кіровоград – Кропивницький, Дніпродзержинськ – Кам'янське, Іллічівськ – Чорноморськ, Щорськ – Сновськ, Кузнецовськ* (у Рівненській області) – *Вараш, Цурюпинськ – Олешки, Ульяновка* (у Кіровоградській області) – *Благовіщенське*; зокрема, в межах Донецької та Луганської областей: *Артемівськ – Бахмут, Красноармійськ – Покровськ, Стаханов – Кадіївка, Торез – Чистякове, Красний Луч – Хрустальний, Краснодар – Сорокине* та ін. Паралельно з декомунізацією ойконімії України, хоча не так активно (загалом не як окрема цілеспрямована акція, а як побічний наслідок інших мотивів перейменування, насамперед повернення старих назв), відбувається її «дерусифікація» (заміна назв, що мають стосунок до Росії, яких в Україні з царських і радянських часів налічується величезна кількість): так, ще 1991 р. місту *Нестеров* повернуто його стару назву *Жовква*; у Києві з 2016 р.: замість *Московська площа – Голосіївська площа, Московський проспект – проспект Степана Бандери, вулиця Суворова – вулиця Михайла Омеляновича-Павленка, вулиця Кутузова – вулиця Генерала Алмазова* (у двох останніх випадках це військові діячі Української Народної Республіки), *провулок Кутузова – провулок Євгена Гуцала*; у квітні 2016 р. у Закарпатській області перейменовано всі (32!) вулиці імені *Валентини Терешкової*, оскільки вона як депутат Державної думи Російської Федерації голосувала 2014 р. за анексію Криму.

6.2.6. Нормативна розбалансованість української літературної мови, що стала досить помітним явищем від початку 90-х років – як наслідок, з одного боку, неоднакового бачення різними колами суспільства «справжньої» української мови, а з другого – звичайної мовної недисциплінованості й безвідповідальності, – стимулювала включення відповідних положень, спрямованих на протидію цим явищам, до проектів нових законів про мову (мови) в Україні та до деяких інших нормативних актів, наприклад:

– «Єдиною формою застосування державної мови в усіх сферах суспільного життя є її нормативна форма. При застосуванні державної мови відступи від її нормативної форми є неприпустимими» (з проекту закону «Про розвиток і застосування мов в Україні», підготованого Кабінетом Міністрів ще 1997 р., але, як і багато інших подібних законопроектів, не прийнятого Верховною Радою України);

– «Норми української мови встановлюються у словниках української мови. Порядок затвердження словників української мови як загальнообов'язкових довідкових посібників для використання української мови як державної мови України, а також порядок офіційного видання цих словників визначається Кабінетом Міністрів України. Під час використання української мови як державної мови України не допускається вживання образливих слів щодо раси, національності, професії, соціальної категорії, вікової групи, статі, мови, релігійних, політичних та інших переконань громадян, вживання нецензурних слів і виразів, а також іншомовних слів і словосполучень за наявності відповідних аналогів в українській мові» (ст. 3 «Норми української мови як державної мови України» з проекту закону «Про державну мову України», поданого народними депутатами України – письменниками П. Мовчаном і В. Яворівським у період 2006–2007 рр.);

– констатуючи, зокрема, що «складною є ситуація з дотриманням норм українського правопису», Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів 2.10.2003 р., серед першочергових заходів державної мовної політики затвердила розроблення Концепції державної мовної політики. Останній документ, затверджений указом Президента України «Про Концепцію державної мовної політики» лише 15 лютого 2010 р., передбачав серед інших пріоритетів «завершення роботи над єдиним загальнонаціональним правописом та забезпечення науково обґрунтованого нормування і вдосконалення української мови», а також «поліпшення якості українського мовлення на вітчизняних теле- і радіоканалах», забезпечення утворення та передавання українською мовою

географічних назв. Затверджена вже при самому закінченні президентської каденції В. Ющенко, ця Концепція, однак, після приходу до влади команди нового президента В. Януковича так і не дочекалася свого впровадження;

– ось уже в досить рішучих формулюваннях, спрямованих на протидію новим – деструктивним, з погляду нової влади, – тенденціям у розвитку української літературної мови: «Провести аналітичні дослідження і розробити правовий механізм захисту української мови від руйнування стандартизованих норм української літературної мови»; «Активізувати літературне редагування друкованої продукції та видання творів в електронних засобах комунікації, впровадити санкції проти порушення норм української літературної мови в усіх видах поширення вербальної продукції» (з «Першочергових заходів щодо захисту, всебічного розвитку і функціонування української мови як державної (2012-2015 рр.)», стор. 1, 14, розроблених Кабінетом Міністрів на виконання нового закону «Про засади державної мовної політики» 2012 р.: див. п. 6.3, але не затверджених і не запроваджених для реалізації).

6.3. У законі про мови «Про засади державної мовної політики» чинному в 2012–2018 рр.¹²³ питанням контролю за нормативністю української літературної мови приділено більше уваги (з використанням уже, безперечно, досвіду відповідних законів Російської Федерації 2005 р. та Республіки Білорусь 1998 р.). Цей закон, як відомо, був прийнятий Верховною Радою незважаючи на широкий суспільний протест з огляду на його спрямованість насамперед на розширення сфер функціонування «регіональних» мов, під якими як політичні замовники, так і розробники законопроекту фактично розуміли передусім російську мову, з відповідним звуженням простору використання державної української мови; у плані дотримання нормативних засад української літературної мови він передбачає встановлення державного централізованого контролю; щодо нормативності вживання топонімів з території

¹²³ 28 лютого 2018 року Конституційний Суд України визнав закон «Про засади державної мовної політики» неконституційним і таким, що втратив чинність.

України і особових назв громадян України в ньому передбачено ширші, ніж досі, можливості для забезпечення мовних прав носіїв регіональних мов (насамперед, звичайно, російської). Це такі положення закону:

– «Норми української мови встановлюються у словниках української мови та українському правописі. Порядок затвердження словників української мови і довідників з українського правопису як загальнообов'язкових довідкових посібників при використанні української мови, а також порядок офіційного видання цих довідників визначається Кабінетом Міністрів України. Держава сприяє використанню нормативної форми української мови в засобах масової інформації, інших публічних сферах» (ст. 6 п. 4);

– у розділі XI «Перехідні положення» (п. 25): «у Законі України “Про інформаційні агентства” <...> статтю 3 викласти в новій редакції: “Стаття 3. Мова продукції інформаційних агентств. Інформаційні агентства згідно із законодавством України про мови поширюють свою продукцію державною мовою, російською, іншими регіональними мовами або мовами меншин, а також іншими мовами, дотримуючись загальноновизнаних етично-моральних норм слововживання”»;

щодо власних назв:

– «Мова топонімів. 1. Топоніми <...> утворюються і подаються державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини, <...> поруч із топонімом державною мовою відтворюється його відповідник цією регіональною мовою (мовами). <...> 2. Відтворення українських топонімів регіональною мовою або мовою меншини (мовами) здійснюється відповідно до традицій мови відтворення (положення, що покликане розширити право цих мов на користування «своїми» варіантами топонімів України. – *О. Т.*) Їх відтворення іншими мовами здійснюється у транскрипції з державної мови. 3. Топоніми з-поза меж України подаються державною мовою у транскрипції з мови оригіналу» (ст. 27);

– «Мова імен громадян України. 1. Імена громадян України подаються державною мовою відповідно до українського правопису.

2. Регіональними та іншими мовами імена громадян України подаються відповідно до встановлених нормативів (такі нормативи, отже, ще мають бути встановлені. – *О. Т.*). 3. Кожен громадянин України має право використовувати своє прізвище та ім'я (по батькові) рідною мовою згідно із традиціями цієї мови, а також право на їх офіційне визнання. При використанні цього права запис прізвища та імені (по батькові) в паспорті громадянина України, паспорті громадянина України для виїзду за кордон та інших офіційних документах виконується у транскрипції з української, російської або іншої мови за вибором громадянина. 4. Запис прізвища та імені (по батькові) в паспортах та інших офіційних документах здійснюється із попереднім схваленням власника» (ст. 28).

Уваги до необхідності державного контролю за дотриманням нормативних засад української літературної мови (як щодо її структурного корпусу в цілому, так і щодо її функціонування в публічних сферах) не ослаблено і в останніх «мовних» законопроектах, що перебувають на розгляді у Верховній Раді України. У них, зокрема, конкретизовано одні положення: це пропозиції щодо запровадження Національної комісії зі стандартів державної мови, яка утворює Центр української мови і Термінологічний центр української мови, створення служби мовних інспекторів і передбачення конкретної відповідальності за недотримання приписів закону, однак явно недостатньо визначено інші – такі як «вульгаризація української мови та змішування її з іншими мовами»¹²⁴.

6.4. Основні заходи щодо державного правового забезпечення контролю за нормативним станом української літературної мови ще чекають свого розроблення та реалізації. Це насамперед:

а) створення системи координаційно-контрольних органів з єдиним центром для забезпечення державної мовної політики на зразок, наприклад, тих, що існують у країнах Балтії, які б охоплювали своєю увагою різні аспекти мовної проблематики, доповнювали діяльність один одного і діяли взаємоузгоджено.

¹²⁴ Див. докладніше: *Ажнюк Б. М.* Мовне законодавство і мовне планування в сучасній Україні // *Мовознавство*. – 2017. – № 4. – С. 32–37.

На сьогодні ж можна побачити, наприклад, як у картографічній продукції Головного управління з питань картографії і геодезії поширилася практика написання географічних назв з інших мов, що спрямована на максимально можливе враховування і відтворення їхньої звукової форми в мовах-джерелах, але в багатьох випадках може суперечити нормам правопису української мови (також цілком офіційного видання). Наприклад, у топонімах з російської мови: *Архангельськ, Белая* (річка), *Городок, Гусіне Озеро, Дровяная, Єлец, Калуга, Медвеж'ї острови, Нікель, Пенза, Тихорецьк*, прикметник *ветлужський* (від *Ветлуга*), але «за традицією»: *Зима, Кисловодськ, Орел, Ладозьке озеро*; у польських топонімах: *Ґдиня, Далєво, Дембіца, Недзьвіада (Niedźwiada), Солец, Ціха*, але «за традицією» *Білосток, Краків, Сандомир, Холм*; у топонімах з англійських країн: *Айронбрідж, Вірджинія, Гілфорд, Луїсберг, Шірнесс*, але «за традицією» *Йоркшир* та ін.; з інших мов: *Ґана, Еритрея* (за чинним правописом мало б бути *Еритрея*), *Нямунас* (Німан), *Сінгапур* і под. Державні стандарти на терміни та їх визначення для різних галузей знань і сфер діяльності, затверджені Держстандартом України протягом 1990-х – початку 2000-х років, дуже часто суперечать як досі чинним загальним нормам літературної мови, так і один одному;

б) виважений добір складу фахівців до того органу, який має бути створено на зразок, наприклад, Ради польської мови (з урахуванням факту наявності серед як мовознавців, так і ширших культурних та наукових кіл різних позицій у ставленні до тих чи інших аспектів нормативної основи української літературної мови), і виважений підхід уже цих фахівців до рекомендованого, а фактично загальнообов'язкового переліку нормативних видань з української мови;

в) не тільки вироблення ефективного мовного законодавства й відповідних підзаконних та інших нормативних актів, але й контроль за неухильним і якісним їх виконанням. Так, у період президентства В. Ющенка було проведено досить наполегливу роботу в напрямі забезпечення показу іноземних (а також ще радянських російськомовних) кіно- і телефільмів у перекладі на українську

мову – якщо не повного їх звукового дублювання, то хоча б усного озвучування або субтитрування (на виконання закону «Про кінематографію» ще 1998 р. з пізнішими поправками, закону «Про телебачення і радіомовлення» в редакції 2006 р., рішення Конституційного Суду України щодо перекладу іноземних фільмів від 20.12.2007 р. та низки заходів, проведених Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення протягом 2005–2007 рр.)¹²⁵. Однак те, як дуже часто це робилося на практиці (у плані не тільки стильової та стилістичної відповідності оригіналу і перекладу, що справді буває не просто досягнути, а навіть простої адекватності змісту), значною мірою здискредитувало, спровокувало цю акцію: так, наприклад, назву німецького лінкора «Admiral Tirpitz» було «українізовано» як «Адмірал Тірпець». Особливо це помітно в субтитруванні російських фільмів, оскільки глядач добре знає обидві ці мови (як свідчать самі кінематографісти, таке титрування здійснюється автоматично комп'ютером: Газ. по-укр., 6.05.2010). Наприклад, у титрах до радянського кінофільму «Горячий снег» (за твором Ю. Бондарева про завершальний етап Сталінградської битви на початку 1943 р.: т/к К-1, 22.03.2006) – у перекладах рос. *орудие*, тобто гармата (у фільмі йдеться про дії підрозділу протитанкової артилерії): рос. «– К *орудиям!*» / укр. «– До *знаряддя!*», «– Держите *орудия!*» / «Тримайте *знаряддя!*», «– К *орудию!*» / «– До *зброї!*», «– К *орудию!*» / «– До *орудія!*»; рос. «– *Шайтан!*» (вигук, що передає роздратування, злість) / укр. «– *Шайтане!*» (форма кличного відмінка відповідного іменника). У країнах Балтії, наприклад, за неправильний переклад накладають штрафи.

¹²⁵ Див., наприклад: *Бестерс-Дільгер Ю.* Мовна політика у засобах масової інформації // *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер.* – К., 2008. – С. 238, 248–261.